

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

3-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

M.B.Yuldasheva	
Tabiiy fanlar yo'nalishi talabalarining ingliz tilini o'rganish ehtiyojlariga bo'lgan munosabati tadqiqoti	580
Sh.Dadabayeva	
Qo'shma gaplar turkumida qiyoslash mazmunidagi bog'lovchisiz qo'shma gaplar	583
G.R.Mamadaliyeva	
Ingliz va o'zbek tillarida "foot/oyoq" kontseptining nominativ maydoni	587
Z.M.Abdullaev	
Asl turkiy antroponimlar va ularning tarixiy-etimologik shakllanishi	595
X.Abdurahmonov	
O'zbek tilshunosligi tarixida mavhum otlarning o'rganilishi va ularning ahamiyati	599
M.R.Otaboyeva	
O'zbek va ingliz tillaridagi fe'l semantik kategoriyalari bo'yicha tuzilgan graduonimik qatorlarning o'xshash va farqli jihatlari	603
Z.Q.Jurayeva	
Til o'rganish aspektlari	606
D.R.Axmadaliyeva	
Ingliz tili darslarida gamifikatsiyani qo'llash	610
D.O'.Yusupova	
Chet tili o'qitishning modellari haqida	615

TILSHUNOSLIK

S.G'.Shomurodova	
Nikoh urf-odatlar bilan bog'liq kiyimlarning to'y qo'shiqlaridagi poetik talqini	619
S.O.Samiyeva	
Tojik tilidagi frazeologik evfemizmlar	624
M.M.Abdulxayeva	
Tilshunoslikda sinonimiyaning o'rganilishi va uning turlariga oid olimlarning qarashlari	628
D.L.Homitov	
Klassik fors va hozirgi tojik tillaridagi qisqa unilarning fonologik qiyosiy tahlili	632
Z.V.Alimova	
Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" asaridagi ayrim forscha qo'shma so'zlarning leksik-semantik xususiyatlari haqida	639
Z.S.Tashtemirova, M.S.Kushmatova	
Rus va ingliz tillarida odamning ko'rinishini tavsiflovchi frazeologizmlar	644
M.N.Tilloxojoyeva	
Kognitiv kompetentsiya va uning tojik tilini o'qitishdagi o'rni	649
D.Z.Mukumova	
Shayx Kamol Xo'jandiy g'azallaridan Ismat Buxoroiyning ta'sirlanishi	654
S.M.Saidova	
O'zbekiston oliy ta'lim oliygohlari milliy guruhlarida rus o'g'zaki va yozma nutq o'qitilishi	658
N.X.Toshnazarova	
Xitoy tilida maqol va matallar	662
M.M.Gazieva	
Publististik uslub matnlarida tagma'no hodisasi xususida	665

САЛОҲИЯТИ МАЪРИФАТӢ-КОГНИТИВӢ ВА МАВҶЕИ ОН ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ
ТОҶИКӢ

KOGNITIV KOMPETENSIYA VA UNING TOJIK TILINI O'QITISHDAGI O'RNI

КОГНИТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ И ЕЕ МЕСТО В ПРЕПОДАВАНИИ ТАДЖИКСКОГО
ЯЗЫКАCOGNITIVE COMPETENCE AND ITS PLACE IN THE TEACHING OF THE TAJIK
LANGUAGEТиллохоҷаева Муҳаббат Набиҷонова¹¹Тиллохоҷаева Муҳаббат Набиҷонова

— дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Фафуров”

Аннотатсия

Дар мақолаи мазкур масъалаи таълими фанни забони тоҷикӣ бо усулҳои ноанъанавӣ дар синфи 10-уми мактабҳои таълимоташон умумӣ зимни мавзӯҳои мураккаб дар асоси китоби дарсӣ ва дигар маводҳои зарурӣ таълимӣ мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст.

Annotatsiya

Maqolada umumta'lim maktablarining 10-sinfida darsliklar va boshqa zarur o'quv materiallari asosida murakkab mavzularni o'rganishda tojik tilini noan'anaviy usullar bilan o'qitish masalasi muhokama qilinadi.

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос преподавания таджикского языка нетрадиционными методами в 10-м классе общеобразовательных школ при изучении сложных тем на основе учебников и других необходимых учебных материалов.

Abstract

This article discusses the issue of teaching the Tajik language by non-traditional methods in the 10th grade of secondary schools when studying complex topics based on textbooks and other necessary educational materials.

Калид вожаҳо: салоҳият, дурнамои миллии рушди маориф, таълими муаммовӣ, усулҳои ғайрианъанавӣ.

Kalit so'zlar: kompetensiya, ta'limni rivojlantirishning milliy istiqbollari, muammoliy ta'lim, noan'anaviy usullar.

Ключевые слова: компетенция, национальные перспективы развития образования, проблемное обучение, нетрадиционные методы.

Key words: competence, national prospects for the development of education, problem-based learning, non-traditional methods.

САРСУХАН

Дар шароити кунунии ҷомеаи иттилоотӣ ва иртиботи фарҳангҳои мухталиф таваҷҷуҳ ба масъалаи рушди салоҳиятҳои хонандагон рӯз ба рӯз меафзояд. Аз ин рӯ, эътибори ҳоса зоҳир намудан ба сифати таҳсилоти миёна ба василаи фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи стандартҳои давлатии таълим яке аз самти афзалиятноки фаъолияти соҳаи маориф маҳсуб мегардад.

Дурнамои миллии рушди маорифи ҳам Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам Ӯзбекистон ба куллан баланд бардоштани сатҳу сифати таҳсилот дар ин кишварҳо равона гардидааст. Мувофиқи талаботи Дурнамо баҳри баланд бардоштан, ташаккул ва рушди принципҳои ахлоқӣ, ғоявӣ ва равонии шахс, муҳайё намудани имкониятҳо барои рушди ҷисмониву маънавии хонандагон, ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоию касбии он бояд тамоми шароит фароҳам оварда шаванд.

Дар ҷараёни дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик дар баробари салоҳиятҳои фаннӣ қудрат ва тавоноӣҳои ташаккул дода мешаванд, ки онҳоро чун салоҳиятҳои болоифаннӣ мешуморанд, амсоли одоби муошират, маҳорати суҳанварӣ ва салоҳияти иртиботӣ

(коммуникативӣ). Аз ин рӯ, ташаккули салоҳиятҳои хонандагон дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик аз унсурҳои муҳимтарини таълим ба шумор меравад ва таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудан ба парваришу ҳосилшавии онҳо вазифаи ҳам низоми маориф ва ҳам ҳар як омӯзг

МЕТОДҲО ВА ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТ

Асоси чунин таҳаввулот ва тағйирпазирии низоми таълимро технологияҳои педагогӣ ташкил медиҳанд. Ба таъбири Н.В.Кларин, асоси ҳама гуна пешравиро дар самти беҳбудии сифати таълим ва ба даст овардани ҳадафҳои гузошташуда технологияҳои педагогӣ иҷро мекунад [1, 50]. Яке аз талаботи асосии дарси забон дар мактаб аз ин иборат аст, ки таълими ҳар як мавзӯ бояд ба инкишофи тафаккур ва нутқи хонандагон мусоидат намояд. Аз омилҳои расидан ба ҳадафҳои мазкур ғайр гардонидани захираи луғавӣ ва сихати сохти грамматикӣ нутқи хонандагон маҳсуб мешавад. Муҳаққиқ С.Ҳоҷиев аз хусуси методикаи кор бо луғат (калима) дар дарсҳои забони тоҷикӣ андешаронӣ карда, системанокӣ ва пайдарҳамиро дар ин самти кор муҳим арзёбӣ намуда, вазифаҳои муаллимро дар ҷараёни таълим ба азхудкунонии корбасти вожаҳо вобаста ба мазмун ва дар мавқеи худ зарур дониста, машқ ва воситаҳои методӣ: бо калимаҳои нав тартиб додани ибора ва ҷумлаҳо, ташкили қори эҷодӣ бо калимаҳои нав ва аз ёд кардани шеър ва порчаҳои насриро пешниҳод кардааст [2, 48].

С.Шербоев чор марҳилаи луғатомӯзиро дар дарсҳои забони тоҷикӣ тасниф намуда, мавриди омӯзиш қарор ёфтани калимаро ҳамчун унсури асосии услубҳои нутқи забони адабӣ барои хонандагони синфҳои 10-11 ҷатмӣ мешуморад [3. 96]. Мо дар навиштаи ҳозир тасмим гирифтём, ки омӯзиши луғат дар синфи 10-умро дар асоси китоби дарсӣ [4] мавриди баррасӣ қарор диҳём.

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҲО

Вижагии китоби мазкур дар он зоҳир мешавад, ки масъалаҳои назарии марбут ба мавзӯҳои таълимӣ оварда нашуда, дарки моҳияти он аз тавзеҳи муаллим, мавзӯҳои дар синфҳои V-IX ёддоштшуда ва ҳам зимни иҷрои машқу супоришҳо сурат мегирад. Масалан, барои таълими имлои ҳарфи й дар Барнома 4 соат пешбинӣ шудааст. Дар Қоидаҳои имлои забони адабии ҳозираи тоҷик вобаста ба имлои ин ҳарф чунин гуфта мешавад:

Ҳарфи й (и-и заданок) дар охири калима дар мавридҳои зайл навишта мешавад:

а) дар калимаҳои, ки охирашон заданок аст: шохӣ, моҳӣ, шолӣ, даштӣ, обӣ, хучандӣ, аксарӣ, навсозӣ, таксӣ, туфлӣ, хусусӣ, Ибаррурӣ, Тбилисӣ, Батумӣ ва ғайра;

б) бандҳои феълӣ ва хабарии шахси дуҷуми танҳо беада бошанд ҳам, барои фарқ кардани онҳо аз бандҳои изофӣ бо й навишта мешаванд: ту омадӣ, ту гирифтӣ ва омадӣ, ту коргарӣ ва ғайра; [5]

Қоидаҳои мазкур дар китоб сабт наёфта бошад ҳам, дар рафти иҷрои машқу супоришот ва дигар қисматҳои дарс моҳияти он метавонад дастраси муҳассилин гардад. Раванди луғатомӯзӣ низ дар ҷараёни машғулият ва иҷрову пурсиши вазифаи хонагӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар Барномаи Забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI ҳангоми таҷсими соатҳои дарсӣ дар синфи X ба масъалаи баланд бардоштани маданияти нутқ ва луғатомӯзӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гашта, дар охири фаслу бобҳо вазифаву супоришот ба таври мушаххас нишон дода шудааст.

Барои иҷрои супоришҳо ва ҷавоб додан ба саволҳои матнҳои интихоб шудаанд, ки хонандаро бевосита ба луғатомезӣ водор месозанд. Масалан, дар машқи 44 порчае аз эҷодиёти Муҳаммад Авфӣ омадааст: «Дар замони Баҳроми Гӯр ҳакиме буд, ки дар фазлу ҳикмат ягона буд ва дар ҳунару дониш ангуштнамоӣ. Чун борҳо аҳволи ӯ ба Баҳром гуфтанд, Баҳром ӯро бихонд ва аз анвои улум имтиҳон кард. Ва чун дар ҳама ҷавоби савоб дод, Баҳром бо худ гуфт: Вазорат ба вай тафвиҷ кунам, аммо бош, мо ӯро дар ҳиммату адаб биёзмоем».

Пас, ӯро бо худ дар хон нишонд ва ҳамкоса гардонид ва мурғе бирён карда, пеши вай ниҳод.

Ҳаким мурғеро пора кард ва ба шараҳе тамом бихӯрд ва дигарро ҳамчунон ба кор бурд.

TILSHUNOSLIK

Баҳром гуфт: «Ин мард ҳиммат надорад, дар пеши ман мурғ чунин меҳӯрад, дар ғайби ман чи гуна хӯрад?!»

Пас, ўро ташриф дод ва бозгардонид ва бад-ин тарки адаб ва дунҳиммати аз вазорат маҳрум монд». [4,27]

Дар поёни матн чунин воҳидҳои луғавӣ: ангуштнамо, анвоъ, улум, тафвиз, ҳиммат, шараҳ, ташриф додан, дунҳиммати шарҳ дода шудаанд.

Дар қисмати савол ва супоришот низ рӯчӯ ба луғатомӯзӣ шудааст, ба монанди:

1. Ибораи ҷавоби савоб чӣ маъно дорад?

2. Магар одамро мехонанд? Шарҳ диҳед ва ҷумлае геӯд, ки дар он хондан истифода шуда бошад.

3. Ҳиммат чӣ тавр талаффуз мешавад? [1,28].

Ҳини иҷрои супоришҳо хонандагон бо тобишҳои гуногуни маъноии калимаҳои савоб ва хондан шинос мешаванд. Агар дар хона азёд намудани луғати дар боло овардашуда ва ё бо калимаҳои мазкур навиштани ибораву ҷумлаҳо супориш дода шавад, ба манфиати кор хоҳад буд.

Дар матнҳои адабӣ аз осори бузургон хоҳ дар шакли манзум ва хоҳ мансур калимаҳои душворфаҳм фаровон ба мушоҳида мерасанд. Ҳисоби омори нишон дод, ки дар маҷмӯъ дар китоби дарсӣ вобаста ба матнҳо 449 воҳиди луғавӣ маънидод карда шудааст. Агар ин шумораро ба 102 соати дарсӣ тақсим намоем, ба ҳар соат 4- тоғи луғат рост меояд. Илова бар ин, ҳангоми иҷрои ҳар машқу супориш бо чанд луғати нав ошноӣ пайдо кардан мумкин аст.

М.Лутфуллоев чунин машқҳои луғатомӯзиро барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ, аз ҷумла, луғавӣ-имлоӣ, луғавӣ-муқоисавӣ, луғавӣ-услубиро судманд арзёбӣ намудааст [6,396].

Бар зами корҳои мазкур аз усулҳои муосир чун иҷрои саволу ҷавоби тестӣ метавон истифода кард. Чанд намунаи онро манзур менамоем:

Маъноӣ таркиби «ба об додан»-ро аз байти зерини Низомии Ганҷавӣ муайян намоед:

Чу дарё ба талхӣ ҷавобаш диҳам,

Зи хокаш ситонам ба обаш диҳам.

а) нӯшоки манзур кардан

б) аз хок берун кардан

в) нобуд кардан

г) асар кардан

д) аз дарё берун баровардан

Дар байти зерини Рӯдакӣ кадом тобиши маъноӣ хабар ба мушоҳида мерасад?

К-аз ин шоирон наванд манаму навуговора,

Як байт парниён кунам аз санги хора.

а) заъфу нотавонӣ

б) меҳрубонӣ

в) ҳасрату афсӯс

г) фахр

д) насиҳат

Аз хабари намунаи зер кадом мақсади шоирро пай бурдан мумкин аст?

Пири паймонакаши ман, ки равонаш шод бод

Гуфт: «Парҳез кун аз суҳбати паймоншиканон!» (Ҳофиз)

а) раҳму шафқат

б) панду насиҳат

в) такаббур

г) пурсиш

д) таманно

7. Дар байти зерин таркиби «хор аз пой ба дар овардан» чӣ маъно дорад?

Гулам зи даст ба дар бурд рӯзгори муҳолиф,

Умед ҳаст, ки хорам зи пой ҳам ба дар ояд. (Саъдӣ)

а) бартараф гаштани мушкилӣ

б) нороҳат шудан

в) гирифтор намудан

г) пок гаштан

д) нигарон шудан

Маънои калимаи «сахтрӯй»-ро аз байти зер муайян кунед:

На кам з-оинае дар айбчӯй,

Ба оина раҳо кун сахтрӯй. (Амир Хусрав)

а) бешармӣ

б) зебой

в) боқувватӣ

г) зиштрӯй

д) мустаҳкамӣ

Калимаи муқобилмаънои «мутааххир»-ро муайян намоед:

а) мутақаддим

б) мутааҳҳид

в) мутабаҳҳир

г) мутаварреъ

д) мутабаррик

Дар байти зерин таркиби «ном бар сипар навиштан» кадом маъноро ифода намудааст?

Сипаҳ бар сипарҳо навиштан д ном,

Бичӯшид шамшерҳо дар ниём. (Фирдавсӣ)

а) бузургӣ ёфтани

б) густоҳӣ намудани

в) тафоҳур кардани

г) парешон гаштани

д) омодаи ҷанг шудани

Дар намунаи зер калимаи «мағбун» кадом маъноро ифода менамояд?

Зулайҳо ёфт умри рафтаре аз сӯҳбати Юсуф

Зи савдои муҳаббат ҳеч кас мағбун нахоҳад шуд.

а) ғамгин

б) фирефта

в) тобеъ

г) марҳум

д) маҳрум

Дар китоби дарсии «Забони модарӣ»-и синфи 10 порчаҳои насрии равон ва назмӣ хеле фаровонанд. Боиси қайд аст, ки аксарияти онҳо қимати баланди тарбиявӣ дошта, ҳифзи онҳо ба ғановати захираи луғавӣ мусоидат мекунад.

ХУЛОСА

Баргузор намудани 3-4 дарс бо ҳамин тарз собит намуд, ки муносибати босалоҳият ба таълим барои хонандагони имрӯза хеле муфид ва созгор аст. Зеро тибқи мушоҳидаҳо хонандагони имрӯза нисбати хонандагони 20-30 сол пеш нозуктар ва зирактаранд. Аз ҷиҳати равонӣ ба танбеҳи омӯзгор, суханони дурушти омӯзгор тоб намеоранд. Онҳо дар бисёр маврид зудранҷ ва оташинанд. Истифодаи муносибати босалоҳият ба таълим барои хонандаи имрӯза шавқовартар аст.

Доир намудани бозиҳо, ба миён овардани проблема, ташкил намудани корҳои гурӯҳӣ ва инфиродӣ, эҳтиром намудани андешаи ҳар як хонанда, озод гузоштан дар баёни мақсад, истифода бурдани методҳои нави таълим, гузаронидани санҷишҳои тестӣ, муқоиса намудани тавассути диаграмма, хонандаро ҳамчун шахсият эҳтиром намудани, ба кор бурдани аёнӣнахӯ вобаста ба мавзӯ, истифодаи технологияи инноватсионӣ-намоиш додани наворҳои видеой, презентатсияҳо ва ғайра боис мегардад, ки хонандаи имрӯза нисбати дарс шавқманд шавад, масъулият ҳис намояд ва мавзӯи дарсро аз худ намояд.

Ҷамаи ин аз малака ва маҳорати омӯзгор вобастагии қавӣ дорад. Барои ташаккул додани салоҳиятҳои муоширату муносибати хонандагон аввал бояд ҳуди мо — омӯзгорон аз

TILSHUNOSLIK

ҳама ҷиҳат ташаккулёфта бошем, бо донишу маҳорати касбӣ мусаллаҳ ва аз методҳои гуногуни таълим бохабар бошем.

ПАЙНАВИШТ

1. Кларин М.В. Педагогические технологии в учебном процессе./ М.В. Кларин. — М.: Знание, 1989. -77с
2. Ҳоҷиев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. Хучанд, 2009
3. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ (барои донишҷӯёни факултети филологии мактабҳои Тоҷикистон). –Душанбе: Шӯҷоиён, 2009.
4. Аминов С. Забони модарӣ (синфи 10).-Душанбе: Матбуот, -2005.
5. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ. Хучанд, 2006
6. Лутфуллоев М. Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ (нашри 2). –Душанбе: Собириён, -2007.